

PRILOZI TOPOGRAFIJI I TOPONIMIJI ISTOČNOJADRANSKOG
OTOČJA OD ANTIKE DO SREDNJEG VIJEKA

SLOBODAN ČAČE
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 939.8:904(497.13)
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 1992-06-30

Obrađuju se tri pitanja u vezi s otocima istočnog Jadrana od antike do ranog srednjeg vijeka. (1) Žitelji otoka Šolte nalaze se na popisu salonitanskoga konventa rimske provincije Dalmacije kod Plinija, Nat. hist. 3, 142. Ovaj spomen može se smatrati dokazom da su nakon svršetka rimskog građanskog rata i kapitulacije Isse 47. pr. n e. Solentini bili posebna zajednica, kasnije podređena salonitanskoj koloniji. Veoma je vjerojatno da je Šolta prije 47. pr. n. e. ulazila u sustav isejske države. Moguće je da su stanovnici bili dijelom helenizirani domoroci. (2) Specifičan način nizanja otoka u Ravenatovu prikazu (Cosmographia 5, 24) navodi na zaključak da je autor imao pred očima ili neku kartu nalik na srednjovjekovne portulane ili pak vrlo podroban periplus (vidi kartu). S obzirom da se radi o izvoru sa samog konca antike, moguće je da je taj bitno bogatiji popis otoka uvjetovan jačim naseljavanjem i fortificiranjem istočnojadranskog otočja, napose pod Justinianom. (3) U zadarskim srednjovjekovnim ispravama javljaju se mjesna imena izvedena od lat. iuqum (Cocum, Jocum, Jachum) koja se nedvojbeno odnose na prolaze/tjesnace sjeverno i južno od Ugljana (hrv. Ždrelec). Razmatra se mogućnost da ova imenovanja vuku podrijetlo iz bizantskog izraza zygos.

I. PLINIJE I STATUS SOLENTIJE

U opisu salonitanskog konverta Plinije donosi podatke o zajednicama koje ulaze u sastav ovoga okružja (Nat. hist. 3. 142): *Petunt in eam iura viribus discriptis in decurias CCCXLII Delmatae, XXV Deuri, CCXXXVIII Ditiones, CCLXVIII*

Maezei, LII Sardeates. In hoc tractu sunt Burnum, Andetrium, Tribulium, nobilitata proeliis castella. Petunt et ex insulis Issaei, Solentini, Separi, Epetini. Ab his castella Peguntium, Nerate, Oneum.

(Svoja prava tamo (sc. u Saloni) ostvaruju, s ljudstvom popisanim po dekurijskim, Dalmati s 342 (dekurije), Deuri 25, Ditioni 239, Mezeji 269, Sardeati 52. U ovom su predjelu kašteli Burnum, Andetrijski, Tribulij, proslavljeni po bojevima. Spadaju (ovamo) i s otoka: Isejci, Solentini, Separi, Epetini. Do ovih su kašteli Peguntij, Nerate, Onej.)

Spomen četiriju otokih zajednica donosi više pitanja i zahtijeva objašnjenja.

Za Isejce se zna da su u rimskom građanskom ratu, možda više iz oportunitetnosti nego li iz uvjerenja, prišli Pompeju i dosta pridonijeli održanju pompejevske premoći na Jadranu od 49. do 47. god. pr. Kr. Nakon Vatinijeve pobjede kod Taurisa (Šćedro) nad pompejevskim zapovjednikom Oktavijem, Isejci su izgubili povlašteni položaj slobodnih rimskih saveznika.¹ O njihovu novom statusu nije lako suditi.² Plinije u opisu otočja (Nat. hist. 3, 152) navodi Issa civium Romanorum. No ni ovaj izričaj nije sasvim jasan. Ako je suditi prema analogijama iz provincije Afrike, ovo bi moglo značiti jedino to da je u gradu jaki skup rimskih građana, ali nije vjerojatno da bi to označavalo municipij,³ kao što je vjerojatno za nešto drukčiji Plinijev izričaj o p p i d u m *civium Romanorum*.⁴ Dva spomena Isse u Plinija (3, 142, u opisu salonitanskog okružja; 3, 152, u opisu jadranskog otočja) zacijelo potječu iz različitih vrela.

S obzirom da se i u Africi ovakvi izrazi povezuju s Cezarovim dobom, kao i zato što se prema istovjetnom navodu za Tragurij ova pojava vezuje za geografski

¹ Iz reskripta nadenog u Saloni vidljivo je da su još 56. god. pr. Kr. "amici et socii populi Romani" (natpis spominje odnos φίλοι καὶ σύμμαχοι). G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965 (dalje: *Bevölkerung*), 100 i d. *civitas libera et foederata*.

² M. Suić, *Pravni položaj grčkih gradova u Manijskom zaljevu za rimske vladavine*, *Diadora*, 1, Zadar, 1962, 147 i d.; M. Suić, *Marginalije uz issejsko poslanstvo Cezaru*, VAHD, 68, Split, 1966, 182 i d; usp. niz potpunijih sagledavanja problematike u novijem radu istog autora: *Tragurium marmore notum*, *Zbornik radova posvećenih akademiku Alojzu Bencu*, Pos. izd. ANUBiH, 95, Sarajevo 1991, 55 i d.

³ Usp. G. Alföldy, *Bevölkerung*, 106, gdje se za Tragurij, Epetij i Fariju spominju prefektore indicerane na natpisima (usp. M. Suić, u bilj. 2.)

⁴ Usp. i M. Suić, *Tragurium*, 288.

kontekst (*Tragurium civium Romanorum marmore notum*) vjerojatno je da to u osnovi spada u niz podataka koje je Plinije crpio iz "periplusa" (Varonova, kako se pretpostavlja) koji mu je poslužio kao temeljni izvor za geografski prikaz primorja Ilirika. U Issi se već ranije, prije Cezarova prokonzulata, pojavljuju doseljeni Rimljani; njima je nakon poraza pompejevaca Issa sasvim otvorena te ne treba sumnjati u to da je rimski element ondje brzo prevladao. Sasvim je izvjesno da je došlo do širenja rimskog građanskog prava i na Isejce.⁵

Moglo bi biti da su E p e t i n i uvršteni u niz otočnih općina zato što se ovaj gradić, isejska naseobina, nalazio na poluočiču pri ušću Žrnovnice.⁶ No vjerojatnije je da je Plinije, sažimajući nešto iscrpniji prikaz prilika na Manijskom zaljevu, zacajelo potaknut podatkom o otočkom (isejskom) podrijetlu Epetina, ovdje i njih pribrojio otočanima. Pojava je svakako zanimljiva za prosudbu o nastanku ovog dijela Plinijeva teksta. Plinije naime nastoji slijediti podjelu provincije po konventima, što je povodom za tvrdnje da on koristi provincijske statistike kao izvor. Lako je moguće da bi taj sud valjalo ponešto ublažiti: da je Plinije izravno koristio provincijske statistike, zacijelo bi uspio bolje i cjelovitije organizirati prikaz salonitanskoga konventa. Po svemu se vidi da podatke o pučanstvu i zajednicama konventa koristi samo djelomice (podaci o domorodačkim zajednicama), što znači posredno. On je, pojednostavljeno kazavši, u okviru konventa naknadno ubacivao podatke prikupljene iz više različitih vrela, sažimajući ih i prilagođavajući ih kontekstu.

Valja također imati na umu da je Plinije predviđao poseban prikaz otoka (poglavljja 3, 151-152); poznato je pak da je u slučajevima kada bi dolazilo do toga da se uslijed organizacije izlaganja građe na drugom mjestu mora ponoviti navođenje neke zajednice, Plinije postupao različito: dopustio bi ponavljanje, šutke eliminirao jedan spomen ili ga izbjegao uputom na prvi spomen.⁷ U kontekstu 142. poglavljja relevantno je izostavljanje F a r a n a odnosno njihova grada koji će biti naveden

⁵ M. S u i ć, *Tragurium*, 286 -287.

⁶ Usp. *Tragurij* koji je uvršten među otočne gradove i kod S t r a b o n a 2, 5, 20; na temelju iste zemljopisne predaje zacijelo i P t o l e m e j : 2, 16,9.

⁷ Ovakve pojave bilježimo, primjerice, u poglavljima posvećenim Liburniji (3, 139-140; usp. također i podatke iz 3, 130). Tako će Plinije, na želeći ponoviti spomen krčkih općina Fulfinata i Kurikta (već imenovanih u 3, 139) u popisu otočkih opida navesti samo "preater significatas" (3, 140), ali će, s razlogom, u istom popisu ponoviti spomen Alvone i Flanone, premda su Aluti i Flanati već imenovani prethodno.

istom u poglavlju posvećenom otočju, gdje će pak biti ponovno spomenuta i Issa.⁸ O S e p a r i m a se ništa pouzdano ne zna.⁹

S o l e n t i n i zavređuju opširniji osvrt. Polazimo od toga da je spomen Solentina¹⁰ na ovom Plinijevu popisu sasvim pouzdan dokaz da su Solentini zasebna općina uvrštena među zajednice salonitanskog okružja. Bez obzira na to da li Plinije ovdje koristi provincijske statistike, "periplus" ili neki treći izvor, činjenica je da u tekstu figurira etnik. Koliko god se dakle može raspravljati o tomu kakav je pravni položaj te zajednice, samu njenu opstojnost ne bi trebalo dovoditi u pitanje. Solentini su prema tome bili posebna zajednica u sastavu isejske države; zajednicom nepoznata statusa Solentini ostaju i kasnije, u vrijeme nastanka samoga okružja, kada su najvjerojatnije i zabilježeni podaci koje izravno ili posredno koristi Plinije (tzv. provincijske statistike).

Tko su pak ovi Solentini? Najstariji spomen otoka, pretpostavlja se, nalazimo u Pseudo Skilakovu Periplusu¹¹, ali nije vjerojatno da sklop podataka u kojemu je zabilježeno ime Šolte pripada izvornom dijelu teksta i da se može datirati u vrijeme do sredine 4. st. pr. Kr. Zacijelo su pri kasnijoj redakciji Periplusa uvršteni podaci nekog mlađeg vrela.¹² Koliko mi je poznato, na otoku do danas nije zabilježen ni jedan grčki natpis, a nekoliko natpisa iz rimskog doba ne daje dovoljno

⁸ Ne bih olako ispustio iz vida mogućnost da je u početnom razdoblju uređivanja odnosa u provinciji položaj Hvara bio ponešto dvojbjen. Hvar leži na morskom prilazu Naroni, a u predrimskom dobu bio je jače povezan s južnijim dijelom primorja odn. s Ilirijom.

⁹ Možemo samo pretpostaviti da je to ime inače nepoznate zajednice na Braču (usp. M. Suić, *Tragurium*, 287). U objelodanjenim izdanjima nema naznaka da se u rukopisima javljaju inačice etnika Separi. Moguće je da se radi o korupteli. S obzirom pak na nalaze iz Škripa, ali i s obzirom na samo njegovo ime, možda nije sasvim neumjesno pomišljati na izvorni oblik *Scerp-ili sl. odnosno iz grčkog imena koje je u vezi s poznatim kamenolomima (M. S u i ć, *Tragurium*, 291, gdje su citirana i druga mišljenja).

¹⁰ Oblik Solentini: T o m a s c h e k , 654; vodeći rukopisi donose *colentini* (A, E²; D e t l e f s e n , 41), očevidno u vezi s *Colentum* (Murter) iz 3, 140.

¹¹ *Ολύττα, *Periplus*, 23.

¹² M. S u i ć, Istočna Jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu, Rad JAZU, 306, 1955, 126 i d, razložno pripisuje podatke o srednjodalmatinskim otocima Eratostenovoj "Geografiji".

obavijesti o pučanstvu otoka; nije ništa poznato o uređenju i ustanovama njihove zajednice.¹³

Raspravljajući o položaju grčkih zajednica u Manijskom zaljevu M. Suić je svojevremeno izrazio mišljenje da su nekada samostalni grčki polisi ovog područja odreda dospjeli pod jurisdikciju prosperitetne i uvelike favorizirane Salone.¹⁴

Vjerujem da je njihovu sudbinu dijelila i Solentija, ali je teško odrediti status Solentina u novim prilikama. O tomu bi dakako bilo lakše raspravljati kada bismo na pitanje o podrijetlu i dotadašnjem statusu Solentina mogli dati izričit odgovor. Najizglednije su pretpostavke da se radi ili o još jednoj isejskoj naseobini, s možda nešto jačom primjesom domorodačkog elementa ili o domorodačkoj zajednici¹⁵ koja se integrirala u isejski "koinón", čuvajući Isejcima zapadni pristup Salonitanskom zaljevu. Do danas, poznato je, nemamo nikakvih podataka o tomu tko je držao otok Brač na kojemu je barem do ranog 4. st. pr. Kr. opstojala jača autohtona zajednica sa sjedištem na zapadnoj strani otoka (usp. nekropolu u Vičoj Luci i gradinu na Ratu).¹⁶ Moguće je uostalom da je Brač bio isprva i pod Faranima, kasnije pod ilirskim vladarima, a nakon 167. kao i druga područja srednje i južne Dalmacije, u posjedu jedne ili više domaćih zajednica koje su se našle pod rimskom zaštitom. Kao manji otok, Šoltu je Isejcima bilo lakše zaposjesti i sačuvati, pogotovu ako se pretpostavi da se to odvijalo u suradnji s domorocima.

¹³ J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London, 1969 (dalje: *Dalmatia*), 228; G. Alföldy, *Bevölkerung*, 107, 113, 118. Za starije arheološke nazive v. F. Bulić, *Bull. Dalm.* 43, 1920, 105 i d.

¹⁴ V. literaturu u bilješkama 2 i 3. Usp. o odnosima oko Salone G. Alföldy, *Bevölkerung*, 99 i d.

¹⁵ Na natpisu iz rimskog vremena spominje se više osoba s epihorskim imenima: *Plator*, VAHD, 43, 1920, 111; G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Buapest, 1965, 44, ovo ime pripisuje delmatskoj antroponimiji; ime *Plator* je međutim veoma rašireno kod različitih etnija oko Jadrana; *Cataplía* ILJug 2941 Grohote na Šolti (oslobodenica!). Također domorocem Alföldy smatra P. Recija (P. Raecius ...) Liccaius); usp. J. J. Wilkes; *Dalmatia*, 309, koji Recija smatra Liburnom. No sudeći po kognomenu *Liccaeus*, riječ je nedvojbeno o domorocu iz Panonije koji je stekao građanstvo preko moćnih i bogatih Recija (R. K a t i ć i ć , *Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija, Simpozijum o teritor. i hronol. razgraničenju Ilira u preistor. doba*, Sarajevo, 1964, 53, za Liccaeus.)

¹⁶ Za bračke nalaze pregledno: D. Vrsalović, *Pretpovijest i stari vijek, Kulturni spomenici otoka Brača (=Brački zbornik*, 4, 1960), Supetar, 1960, 31 i d.

U prilog ovom mišljenju idu zapaženi tragovi ortogonalne limitacije polja na Šolti oko Grohota, za koje se navodi da ne odgovaraju poznatim modulima (rimske) razdiobe.¹⁷ Moglo bi se stoga raditi o grčkoj limitaciji.

Glede uloge domorodaca u okviru isejske dominacije na Manijskom zaljevu nešto više svjetla unose noviji nalazi iz Resnika i s obližnjeg brda Sv. Nofar u Bijaćima. Na brdu se nalazilo veoma veliko gradinsko naselje, nastanjeno i u željezno doba. Sudeći prema površinskim nalazima različitih vrsta helenističke keramike te množine ulomaka amfora iz istog vremena, ovdašnja je zajednica uspostavila tijesne veze s Grcima. Na obali pod gradinom, u Resniku koji je udaljen nešto manje od 2 km, našli su se ostaci helenističke arhitekture zajedno s obilnim nalazima keramike, novca i dr. u rasponu od 4/3. st. pr. Kr. nadalje, sve do konca antike.¹⁸ Nema dvojbe da je u Resniku upravo u sklopu promjena koje izaziva naseljavanje Grka na Hvaru i na Visu nastalo trgovište, a potom i naselje u kojemu se razvijao obrt. Zacijelo je Resnik svojim uslugama podmirivao i šire potrebe.¹⁹ Ovaj primjer svojevrstne simbioze grčkog i starosjedilačkog elementa na svega 6 km istočno od Trogira svjedoči o tome da je nakon sukoba u početnoj fazi između Grka, ponajprije Isejaca, i domorodačkih zajednica uspostavljen razmjerno postojan odnos.²⁰ Ujedno se naslućuje da je Issa svoje uspješno djelovanje na Jadranu dobrim dijelom temeljila upravo na činjenici da se sfera njenog gospodarskog djelovanja nije svodila na skućeni otočki prostor i skromne kopnene ispostave poput Tragurija i

¹⁷ J. P. B r a d f o r d, *Ancient Landscapes*, London, 1957, 193, bilj. 1; limitaciju na Šolti spominju još M. S u i ć, *Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali*, *Zbornik inst. za hist. nauke*, Zadar 1955, 17 bilj. 49; isti *Zadar u starom vijeku*, Zadar, 1981, 154, bilj. 86. J. J . W i l k e s , *Dalmatia*, 228.

¹⁸ Osim sažetog prikaza Z. B r u s i ć a (*Arheološki pregled* 1988, Ljubljana 1990, 117-119) još nema potpunijeg izvješća jer se istraživanja nastavljaju. Zahvaljujem ovdje dr. Z. Brusiću na dopunskim obavijestima. Napose zahvaljujem kolegici Ivanki Bilich iz Zavičajnog muzeja u Kaštel Novom koja mi je omogućila uvid u dosadašnje nalaze i dokumentaciju. Za obavijest o brojnim novim površinskim nalazima helenističke keramike na Sv. Nofru zahvaljujem g. M. Lozi iz Muzeja hrv. arheol. spomenika u Splitu.

¹⁹ Z. B r u s i ć, *sp. dj. i mj.*

²⁰ Ovdje nije umjesno pokretati pitanje historiciteta etnosa poput Hilejaca i Bulina koje spominju stariji grčki izvori na prostoru između Liburnije i Manijskog zaljeva. U svakom slučaju nakon otkrića novijega datuma na prostoru od Kisa na istoku do Drida na zapadu čini se da će rasprave o "pred-delmatskom" razdoblju dobiti konkretno arheološko utemeljenje. Za sada se radi uglavnom o predhodnim istraživanjima čiji rezultati još nisu objavljeni.

Epetija. Nakon nalaza iz Resnika, u svakom slučaju, lakše je razumjeti uklapanje domorodaca na Šolti u isejski krug.

Promatrajući razvoj povijesnih prilika na Manijskom zaljevu valja zaključiti da su nakon poremećaja izazvanog snaženjem ilirske države u 3. st. zahvaljujući rimskoj intervenciji stvoreni povoljni uvjeti za napredovanje isejskog utjecaja i prožimanje grčkog i domaćeg elementa. Uzastopni delmatski udari, napose od kraja 2. st. pr. Kr., zacijelo su štetili daljnjem razvitku u zacrtanom smjeru, olakšavajući prodiranje Rimljana. Izvjesno je inače da Šolta, kao ni Brač, nikada nisu došli pod vlast Delmata odn. delmatskog saveza koji je nakon sloma Ilirije preuzeo vodeću ulogu u primorskom Iliriku. Time dakako nije ništa rečeno o etničkoj pripadnosti solentinskih domorodaca. Danas smijemo pretpostaviti da se na prostoru srednje Dalmacije, uključujući tu i otoke, te susjednih visokih polja iza Dinare najkasnije od kasnog brončanog doba postupno uspostavlja etničko jedinstvo. Od 2. st. pr. Kr. većina zajednica ove skupine objedinit će se pod delmatskim imenom.²¹ U tom se smislu može i etnička skupina u cijelosti nazivati delmatskom,²² ali se pri tomu valja čuvati brkanja etničkog i političkog zajedništva.²³

*

Prema predhodnim napomenama rana povijest otoka, u iščekivanju detaljnijih arheoloških izvješća, mogla bi se ocrtati u nekoliko razdoblja:

1. Osnivanje isejske naseobine (u suradnji s domaćim ljudstvom?) ili integracija autohtonog življa u isejsku zajednicu, najkasnije u prvoj polovici 3. st. pr. Kr.
2. Moguće je da otok dolazi privremeno pod ilirsku vlast, ali s obzirom na činjenicu da su Isejci bili pouzdani rimski saveznici u kritičnom razdoblju potkraj 3. i u ranom 2. stoljeću, vjerojatno je Solenta opet ušla u isejsku zajednicu.

²¹ O srednjodalmatinskoj skupini kasnog brončanog doba v. Š. B a t o v i ć, Kasno brončano doba na istočnom Jadranskom primorju, PJZ IV, Sarajevo 1983, 331 i d.; usp. u istoj publikaciji tekst B. Čovića, 390-411; za željeznodobnu delmatsku skupinu v. B. Čović, Srednjodalmatinska grupa, PJZ V, Sarajevo 1987, 442 i d.

²² Antroponomija delmatskog područja ulazi u širi sklop zajedničkih pojava koje tvore posebno imensko područje od srednje Bosne i Sandžaka do srednje Dalmacije: R. K a t i ć i ć, Das mitteldalmatische Namengebiet, *Živa antika*, 12, 1962, 255 i d.; *isti*, *Suvremena istraživanja...*, 9 i d.

²³ Za političku povijest srednjodalmatinskoga prostora prije konačnog rimskog osvajanja pos. M. Z a n i n o v i ć, Delmatsko-grčki odnosi na Jadranu, *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb, 1976, 301 i d.; *isti*, Ilirsko pleme Delmati, *Godišnjak CBI*, IV, 1966, 27 i d.

3. Nakon poraza pompejevaca 47. i sloma Isejaca, Solentini su zacijelo još neko vrijeme figurirali kao podložna općina u sklopu salonitanskoga okružja - što je našlo odraza u Plinijevu spisku. No već tijekom 1. st. po Kr., nakon što je već faktički integrirana u salonitanski prigradski prostor, Šolta je, kako se pretpostavlja, i pravno podređena koloniji.

II. NEKOLIKO NAPOMENA UZ RAVENATOV SPISAK OTOKA

"Kozmografija" anonimnog zemljopisca iz Ravene nastala je po svemu na temelju vrela od kojih ni jedno (barem što se tiče podataka koji se odnose na našu zemlju) nije mlađe od konca 6. st.²⁴ Riječ je stoga o izvoru koji nas izravno upoznaje s naseobinskom mrežom koncem antičkoga razdoblja donoseći uz to i veći broj mjesnih imena koja se nigdje drugdje ne javljaju. U tom je sklopu neobično zanimljiv spisak jadranskih otoka kojega donosim u cijelosti (Cosmogr. 5, 24; redni brojevi pridodati radi lakšeg snalaženja, na temelju redosljeda u Ravenata)²⁵:

1. Corcora (407.16)
2. Isia (407.17)
3. Sacra (408.1)
4. Brazia (408.2)
5. Faria (408.3)
6. Solenta (408.4)
7. Boa (408.5)
8. Leporaria (408.6)
9. Poraria (408.7)
10. Teraria (408.8)²⁶
11. Solenta (408.9)
12. Didraa (408.10)²⁷

²⁴ V. sažeti osvrt u M. K o z l i č i ć, *Antička geografija istočnog Jadrana*, Split, 1990, 321-322.

²⁵ U pregledanom spisku za svako ime se daje redni broj te stranica i redak u objavi teksta (*Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, ed. M. Pinder et G. Parthey, Berlin, 1860).

²⁶ lenaria A, tenaria B.

²⁷ didria C.

13. Sera (408.11)
14. Biperaria (408.12)
15. Celentum (408.13)
16. Figlina (408.14)
17. Rubricatas (408.15)
18. Artion (408.16)
19. Dicera(408.17)²⁸
20. Nisiris (408.19)²⁹
21. Saron (408.20)
22. Malata (408.21)
23. Cissa (408.21)
24. Egodes (409.1)
25. Distrete (409.2)
26. Curricus (409.3)³⁰
27. Absarus (409.4)
28. Primodia (409.5)
29. Moa (409.6)
30. Erafronia (409.7)
31. Pullaria (409.8)
32. Ursaria (409.9)
33. Cervaria (409.10)

Lako je uočiti da se na popisu javlja izvjestan broj nesonima kojih ne samo što nema u drugim antičkim izvorima nego, u pravilu, niti u nesonimiji koja nam je poznata kroz srednjovjekovne izvore ili iz novovjekovne toponomije.

Ravenatovi su otoci svakako navedeni prema nekom redu. To se može zaključiti po redosljedu onih koje možemo identificirati. Od ukupno 32 otoka (Ravenat nabroja 33, ali Solentu spominje dvaput) identificirano ih je 19 (vidi shematski prikaz otočja u prilogu!). Niz započinje s Korčulom (Corcora 1) na jugu i završava s otocima uz zapadnu obalu Istre: Pullaria (31) Ursaria (32), Cervaria (33).

Ravenatovo izlaganje nameće međutim brojna pitanja na koja nije nimalo jednostavno dati zadovoljavajući odgovor. S obzirom na važnost toga vrela čini se da

²⁸ dycera C.

²⁹ nistris A, nisirus C.

³⁰ curticus C.

je dobro na neke od tih problema ovdje barem podsjetiti, dok bismo za druge pokušali naznačiti odgovore.

Ponajprije u svezi s redosljedom. Za otoke se ne bi moglo kazati da su navedeni držeći se nekog čvršćeg pravila linearnog nizanja slijedeći opći smjer pružanja obale od jugoistoka k sjeverozapadu. Kako se vidi jasno iz sheme, umjesto očekivanog niza Hvar - Brač - Šolta (eventualno Brač - Čiovo - Šolta) nalazimo niz Brač - Hvar - Šolta - Čiovo. Slično je i na sjeveru: nakon Molata dolazi Pag, a nakon dva nepoznata otoci: Krk - Osor - Premuda - Maun. Slična "petlja" možda se naslućuje u nizu Celentum (Murter) - Figlina (nepoznato) - Rubricatas (Vrgada) - Artion (Arta Vela kod Murtera).

Malo je vjerojatno da je sam Ravenat koristio izravno neku mapu, ali je sasvim moguće da je crpio podatke iz teksta u kojemu su otoci bili popisani na temelju uvida u njihov raspored na k a r t i . Druga je mogućnost da je u kasnoj antici načinjen neki izvrstan "periplus" koji vrlo dobro opisao istočnojadranski akvatorij. Obje solucije zaslužuju našu pažnju.

*

Da bismo prosudili koliko je prva pretpostavka utemeljena valja najprije kazati da su do nas doprli praktički najneprikladniji kartografski prikazi Jadrana iz antike: Ptolomejeva karta i tzv. Peutingerova karta. Ptolomej nije raspolagao dobrim obavijestima o jadranskom otočju pa je njihovo kartiranje riješio pojednostavljeno spominjući (od sjeverozapada k jugoistoku) otoke Apsoros, Kuriktu, Skardonu, Isu, Tragurij, Fariju, Crnu Korkiru i Melitu (Ptolomej, 2, 16, 8). na Tabuli vidimo prilično bijedan pokušaj prikaza otoka koji su prikazani kao mali komadi kopna u moru, raspoređeni po dužini Jadrana uz istočnu obalu. Pri tome su sretno postavljeni otoci uz Istru (*Sepomaia*, *Ursaria*, *Pullaria*), Krk (*Curicus*) i Pag (*Sissa*), a donekle i Premuda (*Pomodos*), smještena prije Paga. Rab (Arbe) je smješten sasvim pogrešno, pred sjevernodalmatinskom obalom, dok se za "Erkronis" (usp. Ravenatov otok *Erafronia*) ne može ništa kazati jer nije identificiran.

Ni Ptolomejeva ni itinerarska kartografija nisu dakle mogle biti osnovom za zamišljenu kartu koja bi poslužila kao grafički arhetip Ravenatovu popisu. Moramo stoga pretpostaviti postojanje karata koje bi bile sasvim nalik srednjovjekovnim pomorskim kartama - p o r t u l a n i m a . Iako njihovo postojanje do danas nije dokazano, na to pomišljaju sami znanstvenici koji su se bavili portulanima ukazujući na činjenicu da već najstariji poznati portulani s

početka 14. stoljeća imaju potpun oblik i izgled koji će se u kasnijim desetljećima pa i stoljećima tek nebitno mijenjati odnosno dopunjavati.³¹ Portulanske karte se odlikuju time što su one pomagale za navigaciju, a ne eruditska tvorevina. Ona stoga mora na neki lako čitljiv način izražavati stvarne odnose pružajući osnovne obavijesti potrebne za plovidbu. Ovo predočavanje stvarnosti na karti, imajući u vidu istočnojadranski akvatorij i njegove otoke, podrazumijeva prije svega napuštanje linearnog nizanja. Kako je poznato, taj problem nisu ni pokušali riješiti itinerarska kartografija niti Ptolomej; štoviše je još u 12. stoljeću inače izvrsni arapski zemljopisac i kartograf Idrisi nanizao nekoliko važnijih otoka naporedo s obalom, svakako u duhu antičke kartografske i literarne predaje.³²

Da bi se jadranski otoci donekle točno predočili valja ih prikazati u manje - više naprednim nizovima koji su raspoređeni duž obale. Pretpostavimo da pokušaj takvog prikaza stoji u pozadini Ravenatova spiska. Ako, naime, zamislimo da su otoci raspoređeni približno nalik onomu što donosi suvremena karta, već spomenute "petlje" mogu se lakše objasniti - kako je predočeno na priloženoj shemi. Možemo zamisliti autora koji sastavljajući popis očitava imena otoka s karte : on ih ispisuje vodeći računa o općem smjeru nizanja, ali kako je jednolinijski niz isključen, on će voditi računa da otoke g r u p i r a i po skupinama slijedi zadani smjer nizanja. Tako se može objasniti iznenađujuće dobro situiranje sjevernodalmatinskih otoka. Pag, primjerice, nije u nizu kojemu pripada Molat, otok u stvarnosti jasno uključen u vanjski niz sjevernodalmatinskog otočja (Kornat - Dugi otok - Molat - Ist - Škarda - Premuda); međutim je činjenica da se Molat doista nalazi u visini otoka Paga, kao i da jedan plovidbeni smjer uistinu mora voditi od Sedmovrača (prolazi između Dugog otoka i Molata) i Paga preko tzv. Virskoga mora. Autor je nakon navođenja zadarskih otoka i spomena Molata "prešao" na Pag i nastavio oko Kvarnera do Osora (tj. Cresa s Lošinjem). Znakovito je pak da slijedi Premuda (Pamodos), Osoru najbliži zadarski otok, s kojega se prelazi na Maun (Moa) vraćajući se načas ponovo Pagu, a preskačući Silbu i Olib, smještene između Premude i Mauna.

Imajući u vidu portulane, štoviše, možemo dobro objasniti i spomenuta ispuštanja imena velikih otoka. Na portulanima 14. i 15. stoljeća nikada nisu imenovani svi na karti nacrtani otoci. Kao primjer se može uzeti portulan Petra

³¹ Usp. G. T o m o v i ć, Jûgoslovenske zemlje na srednjovekovnim pomorskim kartama, *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, II, Beograd, 1979, 35 i bilj. 1 i 6.

³² G. A. Š k r i v a n i ć, Idrisijevi podaci o jugoslovenskim zemljama (1154), *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, II, Beograd, 1979, 11 i d.

Vescontea iz 1318. koji ne imenuje ni jedan otok unutrašnjih nizova zadarskih otoka (od Vrgade na jugu do Sestrinja i Rivnja na sjeveru), dok vrlo pomno niže sve otoke i dobre luke duž vanjskog niza, od Suska do Žirja.³³ Međutim su zadarski otoci makar i vrlo shematski ipak prikazani, a posebno je zabilježen Zadarski kanal: *Stretto d' Iara*. Osim toga su na istom potezu navedeni Vir, luka Dražnik, sam Zadar, Biograd i Murter.

Sve bi ovo značilo da je mogla i u kasnoj antici postojati neka razmjerno dobra pomorska karta na kojoj su samo neki otoci i luke bili imenovani, što je i dovelo do toga da se dio imena ne pojavi na Ravenatovu spisku. Uostalom i sam Ravenat ističe da u ovoj oblasti ima još manjih otoka čija će imena "prešutjeti".³⁴

* * *

Kako sam spomenuo, postoji i druga mogućnost koju ne bi valjalo nipošto ispustiti iz vida. Antički pomorski geografski tekstovi s podacima relevantnim za snalaženje u plovidbi (periplous) koji su do danas sačuvani dobrim su djelom eruditske obrade u kojima je zabilježen tek dio stvarnih znanja na temelju kojih se u grčkom i uopće antičkom svijetu plovilo na velike udaljenosti i po inače slabo poznatim ili potpuno nepoznatim morskim predjelima.

Suićeva analiza Pseudo Skilakova Periplusa lijepo pokazuje kako se u arhaičnom, vrlo sumarnom prikazu obale Sredozemlja istom zahvaljujući sekundarnim interpolacijama kasnijih prerađivača teksta može mjestimice pojaviti i poneki podatak koji odaje izvrsno poznavanje izgleda obale i pojedinih razdaljina.³⁵ Dok je zahvaljujući umetku u Periplus postojanje podrobnog opisa obale posvjedočeno za južnu polovicu Jadrana barem za zrelo helenističko doba, posve je moguće da za sjeverni dio naše obale nije bilo sličnih opisa sve do rimskih prodora do Kvarnera (Tuditanov pohod 129. g. pr. Kr.).

³³ G. T o m o v i ć, sp. dj. 39 - 40 i fotografija portulana na str. 38: San S(eg)o-Susak > Nia-Unije > Mo(n)tegaibo-Osoršćica na Lošinju > Nieme-Ilovik+Sv. Petar > Premuda > Scherda-Škarda > Est-Ist > Mellada-Molat > Sta Maria-Jazi na Molatu > Tenpli - Brbinj na Dugom o. > Preuerso-Proversa > Cuba-Kurba u Kornatima > Encoronata-Kornat > Iuri-Žirje.

³⁴ 5, 25(409.11-13): *Sed et aliae plurimae insulae in ipsa regione ponuntur, sed modicae, et ideo eas taciturnitate commendamus.*

³⁵ M. S u i ć, Periplus 128 i d.

Sve to teško da će imati izravne veze s Ravenatovim djelom. Ono se po svoj prilici oslanja na izvore eminentno kasnorimskog doba koji se, dakako, oslanjaju na ukupnu antičku geografsku predaju starijeg datuma. U popisu otoka to se očituje npr. vulgarnolatinskim *Biperaria* (od **Viperaria*, lat. *vipera* "zmija") ili *Brazia* (prema *Brattia*).

Premda sam svjestan krajnje hipotetičnosti ovih razmatranja, iznijet ću ukratko nekoliko elemenata koji mogu potaknuti daljnja proučavanja.

S obzirom na detaljnost nabrojanja imena otoka, čini se znakovitom koncentracija imenovanih otoka upravo na srednjem odsjeku istočnojadranskog poteza. Ovdje se javljaju i imena onih otoka za koje je potpuno jasno da nemaju nikakva značenja s obzirom na napućenost odnosno administrativnu ulogu, ali mogu biti i te kako važni na navigaciju srednjodalmatinskim akvatorijem. Među takve bi se već mogli ubrojiti *Sera* (Drvenik), *Rubricata* (Vrgada) i *Artion* (najvjerojatnije Arta V. sjeverno od Murtera); kao razmjerno i apsolutno male odnosno nenaseljene otoke možemo smatrati i neke od onih s karakterističnim imenima kao što su *Leporaria* (lat. *lepus* "zec"; usp. samo kao primjer *Leporaria* (1208), tal. *Levrera*, hrv. Zečje, Zečevo II od V. Lošinja³⁶) ili već spomenuti otok *Biperaria* (usp. Zmajan u Šibenskom arhipelagu i dr.).³⁷ Također bi među manje otoke mogla spadati i *Figlina* (lat. *figlina* "lončarska radnja").³⁸

Ukratko, čini se da je u nekim zonama zabilježeno razmjerno više manjih i sasvim malih otoka upravo zbog težnje da se označe točke važne za plovidbu. S obzirom na raspored otoka i teškoće plovidbe sasvim je prirodno očekivati da se najviše obilježenih točaka pojavi upravo na srednjojadranskom potezu, odnosno između Salone i Jadera.

Posebno se pitanje nameće uvidom u priloženi shematski prikaz Ravenatova popisa otoka: iako je izvjesno da se nekoji od neatribuiranih nesonima odnose upravo na zadarsko otočje (primjerice: *Figlina*, *Dicera*, *Nisiris*, *Sarona*), čudno je da među njima ne možemo "prepoznati" neki od nesonima za koje je sigurno da su ne samo prehrvatski nego i predrimski. Moguće je da se radi o

³⁶ P. S k o k, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb, 1950, 47.

³⁷ *Poraria* (9) barem zvukovno podsjeća na kornatske *Purare* koje, što možda nije nebitno, bilježe i portulani (*patara*: N. Pasqualini 1408. i Giroldis 1426; G. T o m o v i ć sp. dj. 52 i 54).

³⁸ Privlačna je pomisao da bi se ime odnosilo na otok Iž, poznat do danas kao središte lončarskog obrta. Ukorištenost lončarstva na Ižu lako se može objasniti razmjernim obiljem dobre gline koje inače na zadarskom otočju nema u izobilju.

koruptelama koje su se jako udaljile od izvornog oblika imena, ali je također moguće i nešto drugo: da je kod imenovanja zadarskih otoka, napose onih bližih Zadru, kroz povijest vladala znatna nepostojanost uvjetovana pripadanjem otočja jakom gradskom središtu.

*

Na koncu, ako bismo pokušali potražiti povijesni kontekst nastajanja izvora iz kojega su derivirani Ravenatovi podaci o otočju, najizglednijom se čini pretpostavka da je nastanak pretpostavljenog teksta ili karte u nekoj vezi s dvjema pojavama: 1. nastojanjima da se pojača sigurnost plovidbe, što se napose očitovalo gradnjama izvidnica i uporišta pod Justinijanom u 6 stoljeću i 2. postupnim pojačavanjem naseljenosti otoka uslijed pojačane nesigurnosti na kopnu.

III. TOPONIMI POSTALI OD LAT. *IUGUM* NA ZADARSKOM OTOČJU

U radu objavljenom 1990. N. Jakšić je upozorio na postojanje ponešto neobične "romanske semantičke paralele" hrvatskom toponimu Ždrelac koji se do danas očuvao kao ime sela na sjeverozapadnom kraju Pašmana i tjesnaca/prolaza između Pašmana i Ugljana - po kojemu selo i nosi ime.³⁹ Imenovanja tjesnaca izvedenicama od temeljnog značenja "ždrijelo" u hrvatskoj toponimiji uobičajena su. Čini se da su posebno učestala u imenovanjima tjesnih prolaza u široj okolici Zadra. Svjedočanstva ovih imena dovoljno su stara da se mogu smatrati izvornim imenovanjima hrvatskog elementa u vrijeme naseljavanja ovoga dijela naše obale tijekom ranoga srednjeg vijeka.⁴⁰ Razumljivo, kada govorimo o "izvornom" imenovanju potrebno je strogo voditi računa o činjenici da su Hrvati upravo u užem primorskom pojasu, a pogotovu na otočkom prostoru zatekli bogat sustav toponimije koji se njihovim dolaskom nije utrnuo, već se tijekom daljnjih stoljeća postupno gasio zajedno s dalmatinskim romanitetom. Stoga valja računati s tim da se

³⁹ N. J a k š i ć, Hrvatski toponim Ždrelac i njegova semantička paralela u jadranskoj toponimiji srednjega vijeka, *Čakavska rič*, 18, 1989, 1, 83, i d.

⁴⁰ Usp. Sdrilaz (1249) za Novsko Ždrilo kod Posedarija, Magnum Sdrelaz (1389) za prolaz između Ugljana i Rivnja; N. J a k š i ć, oc. 84; B. F i n k a, Obalna toponimija u sjevernoj zadarskoj regiji, *RIJAZd*, 6-7, Zadar, 1960, 433 i d.

iza mnogih mjesnih imena koja su podrijetlom hrvatska, kriju prethrvatski toponimi. Do zamjena može dolaziti putem pučkih etimologija, kalkova i sl.⁴¹

Zanimljivo je pak da se dva tjesnaca koja dijele otok Ugljan od susjednih otoka, Rivnja na sjeverozapadu i Pašmana na jugoistoku, u spisima zadarskih notara nastalim između 13. i 15. st. javljaju pod imenima koja su nedvojbeno refleksi latinskoga *iugum* "jaram". Kako je Jakšić pokazao, nema nikakve dvojbe da postoji podudarnost između hrvatskih i latinsko-romanskih imenovanja glede mjesta na koja se imenovanja odnose. Položaj uz prolaz između Ugljana i Rivnja 1389. imenuje se kao *Magnum Sdrelaz*, a u isto vrijeme javljaju se i imena kao *Çocum magnum* i *Jachum magnum* (1385), *Jocho magno* (1418).

Imenovanje koje prolazi od metaforike jarma za tjesnac među otocima može se držati dovoljno neobičnim da potakne na razmišljanja o njegovu podrijetlu. U klasičnom latinskom *iugum* (i množina *iuga*) označuju naime greben, bilo ili sljeme raznih uzvišenja (*iugum montis*, *iuga Alpium*), što govori o upravo dijametralno suprotnoj prisposobi kod koje se slika jarma uspoređuje s obrisom brda koje ima grebenski potez, tako da se padine uspoređuju sa stranama jarma. Pojednostavljeno rečeno, sa stajališta prohodnosti, klasični latinski *iugum* u obilježavanju reljefa upozorava na *z a p r e k u*. Nasuprot tomu **iugum* koji se pretpostavlja kao ishodište romanskih toponima na Ugljanu označuje prolaze *par excellence*, iako to zacijelo nije primarna motivacija naziva. Ovdje ideja jarma istodobno upozorava na tijesno mjesto, ali i na njegovu prolaznost, pri čemu su strane jarma obale sučeljenih otoka u nizu. No u znatno većoj mjeri ideja jarma upozorava na "spregu", što bi se u našem slučaju dalo razumjeti kao sprega susjednih otoka između kojih se nalaze prolazi / tjesnaci.

Ova pojava, čini se, nameće pitanje podrijetla ovih imenovanja. Zanimljivu mogućnost pruža uporaba ideje jarma u grčkoj i napose u srednjovjekovnoj grčkoj (bizantskoj) toponimiji. Zahvaljujući radu Lj. Maksimovića koji je vrlo podrobno

⁴¹ Opći uvid u ove procese na našoj obali daju P. S k o k, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb 1950. te P. Š i m u n o v i ć, *Istočnojadranska toponimija*, Split, 1986. Niz primjera stratifikacije imenovanja na moru donosi M. S u i ć u više radova: Glose uz Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima P. Skoka, RZJAZUZd, 31, Zadar 1985, 5 i d. (napose o pličinama i ždrijelima, 8-9); Cissa Pullaria - Baphium Cissense - Episcopus Cissensis, *Arheološki radovi i rasprave*, 10, Zagreb 1987, 185 i d.; Tkon- Pašman - Kraj - Kotor i Aserija, RZHAZUZd, 33, 1991, 5-14.

analizirao podrijetlo i značenje toponima *Zygos* koji se javlja u "Aleksijadi" Ane Komnene,⁴² može se ovom pitanju pristupiti s više sigurnosti glede evidencije. Maksimović zaključuje: "Svi izvorni podaci, koji su ovde pretresani, ukazuju na ispravnost davnašnjeg zaključka da je ζυγος, u geografskom svom značenju, poseban termin kojim se obelježava '... ravniji planinski predeo, između brdovitijih, koji se koristi kao prelaz.'"⁴³

Osobito je vrijedan rezultat analize to što se pokazuje da učestalost pojava mjesnih imena *Zygos* stoji u vezi s uporabom izraza *zygos* kao apelativa u funkciji *terminus technicus* za označavanje osobitih pojava u mikroreljefu s ulogom - koliko mogu razabrati - prijelaza/međe.⁴⁴ Iz citiranih izvora može se zaključiti da je riječ o imenovanjima koja potječu mahom iz 11. i kasnijih stoljeća. U svakom slučaju se čini da izraz ne pripada najranijem bizantskom dobu.

Uza sve rezerve koje je nužno pridržati bez daljnjih podrobnijih ispitivanja, privlačnom se čini ideja o tehničkom izrazu koji je došao ponajprije iz vojne terminologije⁴⁵ u vrijeme jačeg bizantskog utjecaja u Dalmaciji. Ako se, dakle, ne radi o ranobizantskom razdoblju, najizglednijim se čini pomišljati na doba uspostave bizantske teme Dalmacije na čelu sa strategom u Zadru u odmaklom 9. stoljeću. Opstanak ovih imenovanja u njihovu prevedenom, romanskom liku svjedoči o tome da se nije radilo naprosto o imenovanju određenih mjesta, veće o poimanju posebne važnosti mjesta koja se iskazivala semantičkom prisposodobom, s tim što je u dalmatoromanskoj jezičnoj sredini očividno preovladao prevedeni lik koji je sasvim istisnuo grčki.

Moguće je, nadalje, da opstajanje ovih mjesnih imena upravo na obama krajevima otoka Ugljana govori ponešto i o osobitom položaju ovoga otoka spram Zadra. Premda su Zadrani i nakon svih lomova na izdisaju Zapadnog Rimskog Carstva nastojali čuvati svoju drevnu dominaciju nad čitavim otočjem od Kornata do Premude, zasigurno nisu u ranom srednjem vijeku uvijek imali potpunu kontrolu nad otočjem u cjelini. Izvjesno je međutim da su sigurnost i gospodarski opstanak

⁴² Lj. M a k s i m o v i ć , *Zygos* na srpsko-vizantiskoj granici, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, XV-1, Beograd, 1965, 73 i d.

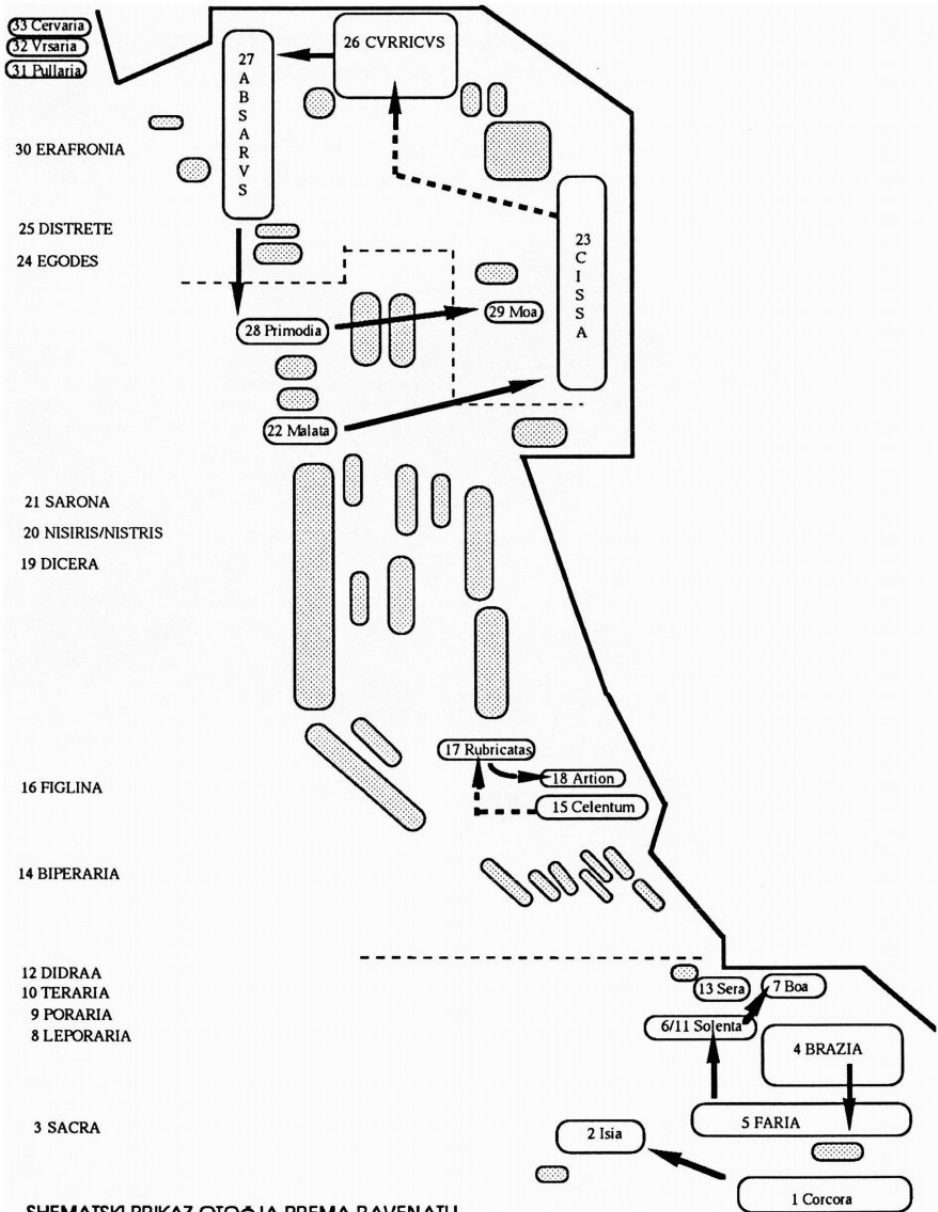
⁴³ Lj. M a k s i m o v i ć , o.c., 88, citirajući definiciju grčkog autora Amandosa.

⁴⁴ Lj. M a k s i m o v i ć , o. c. 83, gdje citira iz jednog svetogorskog dokumenta, τον ζυγόν τον λεγόμενον Μηρτενι.

⁴⁵ Većina citiranih mjesta kod Maksimovića na neki se način povezuje s prohodnošću imenovanog pojasa/zemljišta u kontekstu sigurnosti. No to je ipak samo dojam koji možda ne odgovara stvarnoj uporabi.

Zadra posebno ovisili od čvrstog, potpunog nadzora napose nad Ugljanom, pa bi se opstajanje svih toponima dalo objasniti u duhu prethodnih napomena.⁴⁶ S obzirom pak na to da ista mjesna imena nisu ostavila traga u toponimiji kasnijeg vremena, valja pretpostaviti da su ona poglavito opstajala u samom Zadru u sklopu izvjesne "oficijelne" tradicije koja se nje govala u užem krugu gradske elite.

⁴⁶ Usp. kao primjer otok Ugljan: N. J a k š i ć, Prilozi povijesnoj topografiji otoka Ugljana, *Radovi Filozof. fakulteta u Zadru*, 28, 1989, 83 i d.

SHEMATSKI PRIKAZ OTOČJA PREMA RAVENATU

Slobodan Čače: NOTES ON THE ANTIQUITY AND MEDIEVAL
TOPOGRAPHY AND TOPONOMASTICS OF THE EAST ADRIATIC ISLANDS

S u m m a r y

1. Solentini (on the island of Šolta) are one of the island communities in the Elder Pliny's list of *conventus Salonitanus* which was a part of Roman Dalmatia (*Naturalis historia* 3, 142). It is very probably that before the capitulation of Issa in 47 B. C. Solentini, at least partially hellenized population, were a community submitted to the Issaeian state.

2. The analysis of the peculiar ordering of the Adriatic islands in *Ravennas Cosmographia*, 5, 24, comes to the conclusion that the author used one of two kinds of sources (or both of them): (1) there could be a sort of a map not dissimilar to the medieval *portolani* or (2) a very detailed description of the area of *periplous* type. There is no doubt that the main source(s) of *Ravennas* belong to the Late Antiquity (indicated by vulgar Latin forms like *Brazzia*, *Biperaria*). The *Ravennas* list, in many aspects so different and more detailed as compared to other ancient descriptions and lists of the islands, may be connected with the Late Antiquity population increase and fortifications built there under Justinian.

3. The origin of the place names derived from Latin *iugum* (*Çocum*, *Jocum*, *Jachum* in the documents of the 14th to 15th centuries) related to the straits to the north and to the south of the island of Ugljan near Zadar (Croatian name *Ždrelac*) has no satisfying explanation. The author discusses the possibility that these names can reflect medieval Greek (Byzantine) term *zygos*.

